

V E S P E R

MARTINIKERK GRONINGEN

(i.v.m. voetballawaai op de Grote Markt verplaatst naar de Doopsgezinde Kerk, Oude Boteringestraat)

3 MEI 2015

DE SABBAT DER EENVOUDIGEN

V E R Z E T E N H O O P

H.N. Werkman en de
Chassidische Legenden van Martin Buber

Chassidische legenden

Joden zijn eeuwenlang vervolgd. In de vervolging en de algemene armoede in Oost – Europa ontstaat een beweging van Chassidim. Dit zijn vrome joden, die boven de praktische uitvoering van de Thora voorschriften een leer stelden van hoop, optimisme en vreugde, en die predikten. Hun grote leider was Israël ben Eliëzer (1700), die ook wel Ba'al Sjem Tov genoemd werd ('de man van de goede naam'). Hij leerde de mensen, dat de vreugde van elk moment van het leven het contact met God mogelijk maakt.

Zijn leven en zijn leer gaven de joden nieuwe hoop en nieuw geloof in de joodse identiteit. De Ba'al Sjem Tov werd al tijdens zijn leven tot een legende. Over hem deden prachtige verhalen de ronde, vol wonderen. Die verhalen werden in 1908 opgeschreven door Martin Buber (1878 – 1965). In 1932 was Buber in de universiteitsstad Groningen om een voordracht te houden voor een joodse vereniging. De theoloog F.R.A. Henkels, die deze bijeenkomst als verslaggever bijwoonde, was zeer onder de indruk van de persoonlijkheid van Martin Buber. Henkels heeft zich in die tijd ontwikkeld tot een kenner van de geschriften van Buber.

Hendrik Nicolaas Werkman kreeg in februari 1941 het boek met die legenden te leen van zijn goede vriend August Henkels. Het zijn deze legenden, die ook Werkman in de sombere oorlogsjaren inspireerden. Hij was zeer onder de indruk van deze verhalen, die vreugde predikten en mensen moed gaven. Bij een aantal van die legenden maakte hij zijn druksels, die zo beroemd zijn geworden.

Geloven en zien

Als ik het voor mijn ogen zie gebeuren
op het scherm vanaf de bank
hoe mensen om niets worden opgepakt
hoe demonstranten worden neergeknald
hoe ze vluchtelingen laten creperen
hoe door oorlogen weeskinderen worden gemaakt
in een zee van ellende,
dan kreunt mijn hart en geloof ik mijn ogen liever niet.
Want wat ik zie, klopt niet met mijn onwankelbaar geloof
in vrede op aarde
in hoop op vrijheid
in vertrouwen van mensen
en liefde voor de ander.
Het verzuipt in een zee van ellende.

Moet ik nu met mijn geloof ophouden om wat ik zie?
Of moet ik mijn ogen dichthouden om mijn geloof te behouden?

Moet ik niet eerlijk toegeven dat God niet bestaat
zolang deze wereld zo bestaat?
Moet ik mijn God niet opzeggen
Omdat ik weiger te geloven dat hij dit allemaal toelaat?
Is wat er om mij heen gebeurt niet sterker dan mijn geloof?
Of moet ik mij afsluiten voor alle vreselijke feiten
omdat mijn geloof daar niet tegen kan
omdat ik niets kan hebben wat niet past bij mijn godsdienstigheid?
Ja, zo blijf ik wel rotsvast heel vroom, maar ook stekeblind.

Ach Heer, die onze ogen openhoudt
leer mij de hartverscheurende werkelijkheid zien.
En leer mij medeleven, medelijden en erbarmen
met deze wereld waar ik zo aan ben gehecht.
En help mij dit te herinneren.

Want ik moet het hebben van herinneringen
om met mijn leven door te gaan.
Dan blijft mijn achterhoofd onthouden
het verhaal waar ik me aan vasthouden kan
over hoe mensen zich bevrijdden en overleefden
dwars door de zee van ellende heen.

Het verhaal onthouden
is de enige manier om geloof te behouden.

Psalm 77

Karel Eykman
*Een knipoog van u zou al helpen.
Bij iedere psalm een gedicht.*

Het drievoudige lachen

Op een vrijdagavond zat de Baälsjem met enkele leerlingen aan het sabbatsmaal. Juist had hij de zegen over de wijn uitgesproken, toen zijn gezicht opeens van binnenuit begon te stralen, en hij begon hartelijk te lachen. De leerlingen keken elkaar aan, ze snapten er niets van. Even later moest hij opnieuw lachen, met de heldere lach van een kind. En ja, nog even later klonk zijn lach voor de derde maal.

De leerlingen wisten niet wat ze ervan denken moesten, maar niemand durfde er die avond naar te vragen. Aan het eind van de volgende dag, toen de sabbat voorbij was, ging een van hen naar de Baälsjem toe en vroeg het hem alsnog. “Willen jullie het weten?”, antwoordde de Baälsjem, “ga dan met me mee.”

Hij liet de paarden inspannen, ze stapten in de wagen, en ze reden die avond en ook de hele nacht, tot ze 's morgens in een stadje kwamen. Ze stopten bij het huis van de rebbe, en de Baälsjem vroeg hem om Sjabtaj de boekbinder te laten komen, samen met zijn vrouw. De rebbe vond dat maar vreemd: de boekbinder was een simpele ziel, wat moest de Baälsjem met hem?

Toen Sjabtaj en zijn vrouw verschenen, zei de Baälsjem tegen hen: “Vertel maar eens wat jullie op sabbatsavond hebben gedaan.” Sjabtaj dacht dat hij misschien iets verkeerd had gedaan, maar hij vertelde eerlijk zijn verhaal. Hij was een welvarend man geweest, en zijn vrouw had altijd al het nodige voor het sabbatsmaal kunnen kopen: vlees en vis, meel en kaarsen. Maar nu hij oud was geworden, waren ze tot armoede vervallen, en in de afgelopen week was er geen geld meer om inkopen voor sabbat te doen. Bedelen wilden ze niet, dus hadden Sjabtaj en zijn vrouw besloten om tegen niemand iets te zeggen en op sabbat te vasten.

Voordat de sabbat begon, was Sjabtaj in de synagoge en maakte zijn vrouw het huis schoon. Omdat er niets te koken viel, had ze opeens alle tijd, en zo kwam het dat ze een oude koffer opende met kleren uit haar jeugd. Zo vond ze een jurk met knoopjes van goud- en zilverdraad. Die sneed ze eraf, en ze had nog tijd om naar de goudsmid te gaan, ze te verkopen en met het geld inkopen te doen voor het sabbatsmaal.

Toen Sjabtaj uit de synagoge kwam, zag hij al van verre het kaarslicht achter het raam van zijn huis. Hij nam aan dat zijn vrouw toch haar nood bij burens of vrienden had geklaagd. Maar hij wilde niet boos worden op sabbatsavond, dus zegende hij de wijn en at van de vis, maar daarna zei hij tegen zijn vrouw: “Zie je nu dat je niet in staat bent om slechte tijden te aanvaarden?” Maar zij viel hem in de rede en vertelde over de knoopjes en hoe het was gegaan.

Sjabtaj vertelde aan de Baälsjem: “Toen ik dat hoorde werd ik zo warm van binnen dat ik onze armoede vergat, mijn vrouw beetpakte en met haar een rondedansje door de kamer maakte. Toen at ik de soep en daarna maakten we nog een dansje, en na het dessert zelfs nog een derde keer. Zo groot was de vreugde. Als het verkeerd was, zegt u het maar, dan wil ik boete doen.”

De Baälsjem zij tegen zijn leerlingen: “Alle hemelse machten hebben met deze man en zijn vrouw meegedanst. En ik voelde het en daarom heb ik driemaal gelachen.” En tegen de boekbinder zei hij: “Mogen jullie nog een zoon krijgen in je ouderdom, en noem hem dan Israël.” En zo gebeurde het.

Naverteld uit:

Martin Buber

Die Legende des Baalschem, 1907.

Als een oorlog voorbij is
is hij dan ook verdwenen?

De capitulatie in 1945 was hier op 5 mei en in Oost-Azië op 15 augustus.
Die bevrijding bleek, behalve een bevrijding,
soms ook een desillusie te zijn, en onwennig.

Toen we van de vrijheid droomden, overgoten we haar met onze tranen,
schrijft Chava Rosenfarb, joodse schrijfster en overlevende van Bergen-
Belsen.

We kroonden haar met de slingers van onze lach en onze dromen.
Maar nu ze er is, lijkt ze wel een bedelaar en wij hebben niets om haar te
geven.

Leven in vrijheid.

Met de ervaringen van het absolute tegendeel.

Met de schuld en de schuldigen.

De wraak, de veroordelingen en zij die aan die veroordeling ontsnapten.

Er was zwart en er was wit,

mensen die zich verzetten en mensen die collaboreerden,

en soms de eenzame, lastige erkenning dat de grens tussen goed en kwaad
een steeds groter wordend grijs gebied geworden was.

Leven in vrijheid, maar hoe dan verder met die gruwelen,

hoe dan verder met die talloze doden,

met de ervaring van het ultieme kwaad waartoe een mens in staat is?

Bestond er nog een God na Auschwitz?

Ook aan die ervaringen kon je schijnbaar, min of meer, ontsnappen.

Door hard te werken aan de wederopbouw, aan een gezin,

aan dat leven in vrijheid.

Meer of minder weggeduwd, die toch altijd aanwezige,

maar liefst onaangeroerde last, massief en ontoegankelijk.

Bij veel mensen kwam het toch weer boven, vooral als ze met pensioen
gingen, of als ze bevraagd werden door een nieuwe generatie:

hoe is het eigenlijk geweest?

In de biografie van velen zijn het de zwarte zinnen gebleven
die niet meer wit geworden zijn.

Hun aantal wordt steeds kleiner.

Maar oorlog lijkt zich eindeloos te herhalen.
En de lijst van slachtoffers is nog veel eindelozer.
Ook hierom is het eindeloos:
het onmenselijke van mensen,
het lijkt wel van alle tijden.

Wij herdenken deze week de doden van deze oorlog en de bevrijding.
En wij, dat zijn meest de mensen van na de oorlog.

Maar als een oorlog voorbij is,
is hij dan ook verdwenen?

Hendrik Nicolaas Werkman was een drukker die in 1922 failliet ging
en daarna in een groot pakhuis aan de Lage der A een bedrijfje begon
dat hij moeizaam in stand hield.

Een drukker, een schilder, een kunstenaar.
Een voorzichtige, bescheiden man met een hoge gevoeligheid
voor het poëtische van een beeld, een vorm, van letters,
van wat hij zag als hij uit het raam naar de boten keek
en naar de schoorstenen, de vogels die voorbij vlogen.
Met zijn handpers, de inktrol, de stempels en de sjablonen
experimenteerde hij met het drukken van teksten, figuren en kleuren.
Zo maakte hij van 1941 tot 1943 zijn druksels van de chassidische
legenden.

Het is onduidelijk gebleven waarom de SD (Sicherheits Dienst) hem op 13
maart 1945 arresteerde.

Hij werd verhoord in het beruchte Scholtenhuis aan de Grote Markt
en zat tot 10 april in het Huis van Bewaring aan de Hereweg.

Op die dag werd hij met nog negen anderen naar Bakkeveen gereden
en geëxecuteerd.

Werd hij min of meer lukraak genomen om de plaats in te nemen van de
tiende man die de dag ervoor met hetzelfde transport was ontsnapt?
Zo cynisch als het klinkt, zo werkelijk was het waarschijnlijk ook:
de boekhouding klopte weer.

In deze vesper hebben we een van die chassidische legenden gelezen,
Het drievoudige lachen,
door Werkman verbeeld in zijn druksel *De sabbat der eenvoudigen*.
Een oud echtpaar danst omdat ze, door een wonderlijke, onverhoedse
vondst, toch de sabbat kunnen vieren.
Je ziet een tafel met de brandende sabbatkaarsen, een stoel.
Een ondergrond van diepe, intieme kleuren
en die twee dansende figuren.
Geen opsmuk, geen zilverbetek,
enkel de eenvoud van een hoge vreugde.

Hier ademt dank en tederheid.

De sabbat vieren. De rustdag, door God ingesteld.
Een dag van levensbelang, want bedoeld om op adem te komen.
De vrijheid hebben, de tijd en de ruimte om op verhaal te komen.
Niet het verhaal over het noodlot,
maar het verhaal van je bestemming als mens,
levend in de vreugdeloze, grauwe armoede
waar de Oost-Europese joden toen in leefden,
met de brute pogroms, de getto's, de uitzichtloosheid.

Je zou kunnen zeggen dat het Chassidisme in de 18e eeuw is ontstaan
uit het schreeuwen naar bevrijding, uit de hunkering naar een Messias.

De vreugde in deze legende van het drievoudig lachen is het kloppend hart
van het Chassidisme: Dien God met vreugde.
De Chassidien wijzen graag op de Spreuken der Vaders (Pirkè Awot
4:1), waar de vraag gesteld wordt: wie is rijk?
Hij is rijk die 'met zijn deel tevreden is'.
Dat wil zeggen dat iemand tevreden is met de goede dingen in zijn leven
en het niet-goede, met zijn goede en zijn niet-goede eigenschappen.
Want dankzij zijn niet-goede eigenschappen en ervaringen heeft hij een
taak in deze wereld, namelijk deze:
hij is de enige die ze kan verbeteren.

Daarom moet een mens tevreden leren zijn met wat hij heeft en wat hij niet heeft.

Ja ja, tel je zegeningen, ook daar, of misschien wel juist daar, waar je denkt niet gezegend te zijn.

Hoop, optimisme en vreugde, dat is het Chassidisme, niet zozeer als een zienswijze, maar als een zijnswijze, in het gebed waarin je God ontmoet, maar ook in de aanvaarding van wat je door de Schepper gegeven is, in de vreugde over wat voor jou bestemd is, waar jij voor bestemd bent.

Een zijnswijze waarin je in je dagelijkse dag, zelfs in dat zware bestaan, de waarde ziet van alles wat is en leeft, en God met vreugde dient.

Het Chassidisme heeft geen naakte waarheid, maar een waarheid in verhalen.

Wonderlijke verhalen. Verhalen over een roeping, dat waartoe een mens geroepen is.

In die verhalen ligt een droom besloten,

een diep verlangen naar een vervuld bestaan.

Voor de Chassidiem is dat niet wachten en uitkijken, maar zelf werken aan de verlossing van deze wereld.

Verzet dat is: die droom bewaken,

de hoop overeind houden

die niet ten onder gaat, ook als je zelf ten onder gaat.

Verzet is zingen, al is dat het laatste waar je aan denkt.

Verzet is de waardigheid behoeden van een mens, van jezelf.

Verzet is roepen, is een oproep, is een roeping.

In de periode waarin de duivelse machine van de ultieme vernietiging op volle toeren werkt, de uitroeiing van de joden, de Sinti, de Roma, de homoseksuelen en vele vele anderen, in die periode maakt Werkman zijn druksels van de chassidische legenden. Maakt hij een beeld uit de innige verhalen van de Chassidische Joden.

Een beeld van wat in dat grote vernietigen niet teniet gedaan kan worden.

Het ademt dank en tederheid.

Ootmoedig, een beetje verlegen,
haast verontschuldigend,

herinnert het ons aan de dans waartoe een mens geroepen is,

in de onuitroeibare hoop
dat er ooit verhalen zijn
waarin de oorlog is verdwenen.

De stille getuige

De boom aan de rails
omringd door prikkeldraad
torende boven het wachtershuisje
geworteld in grond van ellende.

De boom hoorde de doffe knallen
rook de mist van angst
zag een uitzichtloze weg
wanhoopte een eindeloze strijd

troostend het kind met verdriet
omarmend de vrouw in wanhoop
bemoedigend de man zonder uitzicht
beschermend hen zonder schuilplaats.

Bladeren fluisteren de herinnering
takken vertellen het verhaal
de bast verzacht de pijn
de wortels vangen de tranen.

De boom vertelt het verhaal van toen
het staat gekerfd en wordt nooit vergeten.

Nienke Woltmeijer,
18 jaar, winnares *dichter bij 4 mei* 2014.

Iemand stelt de vraag

Verzet begint niet met grote woorden
maar met kleine daden

zoals storm met een zacht geritsel in de tuin
of de kat die de kolder in z'n kop krijgt

zoals brede rivieren
met een kleine bron
verscholen in het woud

zoals een vuurzee
met dezelfde lucifer
die de sigaret aansteekt

zoals liefde met een blik
een aanraking iets dat je opvalt in een stem

jezelf een vraag stellen
daarmee begint verzet

en dan die vraag aan een ander stellen.

voorbereiding

Janita Rutgers, Marian van der Schors, Henk van der Spoel

koor

Cantorij van het Groninger Studenten Pastoraat
o.l.v. Gerrit Jan Niemeijer

orgel en piano

Euwe Zijlstra

viol

Tialda Brouwer

Klankgedichten van H.N. Werkman

op muziek gezet door Gerrit Jan Niemeijer

Arvo Pärt, Spiegel im Spiegel

Euwe Zijlstra, piano

Tialda Brouwer, viol

Tentoonstelling

kleurrijke druksels van leerlingen VWO-3
Wessel Gansfortcollege Groningen

Vesperdiensten in de Nieuwe Kerk en de Martinikerk Groningen

Schoonheid met een Ziel is een initiatief van de Protestantse Gemeente Groningen
en het GSp-Studentenplatform voor Levensbeschouwing